

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЕМПІРИЧНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ КОНЦЕПТІВ

Молгамова Лілія Олексіївна,

викладач кафедри англійської філології та лінгводидактики
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-6707-9791

У статті обґрунтовано доцільність використання асоціативного експерименту під час дослідження лінгвокогнітивних концептів. Доведено, що при дослідженні концептів повинно враховувати мовні стереотипи, особливості національного менталітету, що виявляється за допомогою такого психолінгвістичного методу, як асоціативний експеримент. Проаналізовано, яким чином за ланцюгом слово-стимул – реакція можна визначити організацію концепту у свідомості індивіда, узагальнити дані респондентів і вибудувати образ загального мовця, зробити висновок щодо місця концепту у національному менталітеті, порівняти отримані дані з теоретико-лінгвістичним дослідженням концепту. Розглянуто такі дотичні поняття, як слово-стимул, асоціації, мовна свідомість, мовна картина світу, асоціативне поле, валідність експерименту. Систематизовано процедуру проведення дослідження, що відбувається за допомогою статистично оброблених результатів масового експерименту на вільні вербальні асоціації, коли інтерпретуються зміст і форми реакції на слово-стимул. Окреслено мету асоціативного експерименту – дослідити ментальний лексикон носіїв мови. Проаналізовано види асоціацій і зроблено висновок, що асоціація дає можливість розвинути питання, пов'язані із засобами зберігання знань, процесів породження і розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону і генетичної пам'яті індивіда. Акцентовано увагу на недоліках асоціативного експерименту, таких як формування списку слів-стимулів, їхня кількість та кількість респондентів, урахування їхніх соціометричних даних, щоб асоціативний експеримент був неупередженим та валідним; відображення актуальних лише на момент проведення експерименту асоціацій, і як наслідок, репрезентація тільки певного етапу мовного розвитку носіїв певного територіального мовного різновиду. Підтверджено важливість асоціативного експерименту для дослідження внутрішнього ментального світу людини; для конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда та національної свідомості.

Ключові слова: слово-стимул, асоціації, мовна свідомість, мовна картина світу, асоціативне поле, валідність експерименту.

Molhamova Liliia. Associative experiment as an empirical method of linguocognitive concepts research

The article substantiates the expediency of using an associative experiment during the study of linguistic-cognitive concepts. It is proven that when researching concepts, one should take into account language stereotypes, features of the national mentality, which is revealed with the help of such a psycholinguistic method as an associative experiment. It is analyzed how the word-stimulus-reaction chain can determine the organization of the concept in the mind of the individual, summarize the respondents' data and build an image of the general speaker, draw a conclusion about the place of the concept in the national mentality, compare the obtained data with the theoretical-linguistic research of the concept. Such tangential notions as word-stimulus, associations, linguistic consciousness, linguistic picture of the world, associative field, validity of the experiment are considered. The procedure of the research is systematized, which takes place with the help of statistically processed results of a mass experiment on free verbal associations, when the content and forms of the reaction to the word-stimulus are interpreted. The purpose of the associative experiment is outlined as to investigate the mental lexicon of native speakers. The types of associations were analyzed and it has been concluded that the association provides an opportunity to develop issues related to the means of knowledge storage, the processes of generation and understanding of speech, the organization of the internal lexicon and the individual's genetic memory. Attention is focused on the shortcomings of the associative experiment, such as the formation of a list of stimulus words, their number and the number of respondents, taking into account their sociometric data, so that the associative experiment is unbiased and valid; display of associations relevant only at the time of the experiment, and as a result, representation of only a certain stage of language development of speakers of a certain territorial language variety. The importance of the associative experiment for the study of the inner mental world of a person is confirmed; to construct a network of associations in the mind of the individual and national consciousness.

Key words: stimulus word, associations, linguistic consciousness, linguistic world view, associative field, validity of the experiment.

Вступ. Загальне спрямування сучасної антропоцентричної мовознавчої парадигми на пошук зв'язку між мовою та мисленням, на аналіз мовних явищ з точки зору закодованого в них соціального досвіду індивіда, що є суб'єктом мовленнєвої діяльності, припускає новий міждисциплінарний підхід до вивчення цього явища.

У зв'язку з цим можна зазначити, що у представників різних напрямків та шкіл більше не спостерігається ангажованість своєю єдиною вірною методологією, коли часто інструмент пізнання перетворюється в його кінцеву ціль, тобто проводиться комплексне інтегральне дослідження з взаємодією різних областей лінгвістики.

Когнітивна лінгвістика досліджує когніцію – пізнання, збереження, існування та функціонування мови в свідомості індивіда. Це неможливо зробити суто лінгвальними методами. Наприклад, при дослідженні лінгвокультурних концептів повинно враховувати мовні стереотипи, особливості національного менталітету, що виявляється за допомогою психолінгвістичних методів, коли теоретичний виклад лінгвістичного матеріалу можна перевірити емпірично. В лінгвістиці це – асоціативний експеримент.

Асоціативний експеримент дозволяє вивчити внутрішній світ мовця. У лінгвістиці внутрішній світ

мовця – це світ концептів [1, с. 457]. Концепти репрезентують культурні цінності і є ключовими компонентами національної культури, оскільки вони відображають характерні культурні реалії, специфіку світосприйняття певної нації, найважливіші категорії і установки життєвої філософії [2, с. 163].

Під час експерименту респонденту пропонується слово-стимул, на яке необхідно дати негайну відповідь іншим словом, яке спало на думку [1, с. 454]. Отже, за ланцюгом слово-стимул – реакція можна визначити організацію концепту у свідомості індивіда шляхом відновлення компонентного складу слова-стимулу, оскільки асоціації слова в комплексі містять ознаки вихідного слова [3, с. 37]; узагальнити дані респондентів і вибудувати образ загального мовця; зробити висновок щодо місця концепту у національному менталітеті; порівняти отримані дані з теоретико-лінгвістичним дослідженням концепту.

Матеріали та метод. Мета наукової розвідки – описати асоціативний експеримент у лінгвістиці як емпіричний метод дослідження концептів.

Теоретичною базою нашої наукової розвідки слугували праці таких дослідників у логіці, психології феномену асоціації ідей, образів, перцептивних елементів, гештальтів, архетипів, як Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Гербарт, К. Ясперс, Л. Вітгенштейн, М. Полані, Е. Фромм, Р. Мей, В. Налімов, Т. Сас, Ю. Лотман, Дж. Серл, Р. Клацки, Г. Штейнталь, В. Вундт, У. Джеймс. Праці таких дослідників у мовознавстві ролі і місця асоціативних зв'язків і відносин у мові, як О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, Е. Сепір, І. Тріп, А. Вежбицькая, Н. Крушевський, Г. Пауль надали можливість розглянути питання, пов'язані з засобами зберігання знань, процесів породження і розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону і пам'яті індивіда. Аналіз вербальних асоціацій, які були отримані під час експериментів та досліджені у працях Л. Постмена, К. Нобла, Дж. Діза, Дж. Дженкінса, Ф. Креймера, Л. Цукрового, слугували прикладами для когнітивної та психолінгвістичної інтерпретації отриманого в ході експерименту мовного матеріалу.

Для обґрунтування теоретичних та методологічних засад проведення асоціативного експерименту використовуємо такі загальнонаукові методи, як опис, аналіз і синтез, дедукція та індукція.

Результати. Асоціативний експеримент як дослідницький метод був запозичений з психології когнітивною лінгвістикою – наукою, яка вивчає мову як когнітивний механізм кодування та інтерпретування інформації, іншими словами, досліджує ментальні репрезентації світу у свідомості людини. Вербалізація цих репрезентацій мовними засобами є мовною свідомістю, проаналізувати її дає змогу асоціативний експеримент.

Останні роки мовна свідомість привертає увагу вчених та є об'єктом дослідження психолінгвістів. Сам термін «мовна свідомість» включає два поняття, які дають відсилання відразу до двох наук – психології та лінгвістики. Також на подвійність терміну вказує той факт, що свідомість – це те, що не можна зафіксувати,

виміряти, порахувати, це нематеріальне, тоді як мова явище матеріальне, вона має звукову оболонку, її можна зафіксувати безліччю способів. Мовні знаки виконують роль носія знань у людини. Також мова дозволяє фіксувати набуті знання, категоризувати їх у свідомості шляхом асоціативних зв'язків.

Мовна свідомість сприймається як сукупність образів свідомості, формованих і зовнішніх за допомогою мовних засобів – слів, вільних і стійких словосполучень, речень, текстів та асоціативних полів. Мовна свідомість визначається як сукупність психічних механізмів породження, розуміння мови та зберігання мови у свідомості, тобто психічні механізми, що забезпечують процес мовленнєвої діяльності людини.

Свідомість у своїй безпосередності є картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку включений і він сам, і його дії і стани. Картина світу – цілісний, глобальний образ світу, що є результатом духовної активності людини (групи, суспільства). Картина світу виникає в ході всіх контактів зі світом, це уявлення про світ, яке складається з часом за допомогою взаємодії з навколишнім середовищем. Картина світу – система інтуїтивних поглядів на реальності, упорядкована сукупність знань про дійсність, що сформувалася в суспільній (а також груповій, індивідуальній) свідомості.

Мовна картина світу – це відбите у мові і виражене з допомогою мови упорядковане уявлення про пристрій навколишньої реальності. Мовна картина світу розуміється як сукупність знань про зовнішній світ, що відображені в мовній формі. Вона упорядкована, складається зі свого роду «фрагментів», кожен із яких відбиває певний об'єкт чи явище дійсності. Оскільки йдеться не про точне відображення зовнішнього світу, а його заломлення крізь людську свідомість, мовна картина світу не може бути об'єктивною, крім знань про світ вона може містити помилки та стереотипи. Носій мови успадковує, переймає мовну картину світу своєї нації, ряд «фрагментів» він переймає наївно, не усвідомлюючи розбіжностей між мовною та науковою картинами світу. Таким чином, у нації існують різні стереотипи, упередження, які міцно укорінилися у свідомості носіїв мови та структурують картину світу.

Для того, щоб розкрити, науково сформулювати зміст мовної свідомості та мовної картини світу нації, у психолінгвістиці активно застосовується метод асоціативного експерименту, який дозволяє досліднику вербалізувати фрагменти свідомості носіїв мови. Асоціативний експеримент – термін, що утвердився у психології на позначення особливого проективного методу дослідження мотивації особистості.

У лінгвістику асоціативний експеримент було запозичено з асоціативної психології, що виникла наприкінці XIX століття. Основоположниками цього напрямку є Дж. Берклі, Д. Юм, Д. Гартлі, Т. Браун, Г. Спенсер. Застосування асоціативного експерименту у психології приписується американським психологам Х.Г. Кенту та А.Дж. Розанову. У психолінгвістику ж асоціативний експеримент було введено Дж. Дізом та Ч. Осгудом.

Асоціативний експеримент – це проектний метод,

призначений для дослідження внутрішнього ментального світу людини. Він використовується з метою конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда та національної свідомості. Це дослідження відбувається з допомогою «статистично оброблених результатів масового експерименту на вільні вербальні асоціації», коли інтерпретуються зміст і форми реакції на слово-стимул. Мета асоціативного експерименту – дослідити ментальний лексикон носіїв мови. Вивчення асоціацій дає можливість розвинути питання, пов'язані із засобами зберігання знань, процесів породження і розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону і генетичної пам'яті індивіда [1, с. 457].

Асоціація у широкому сенсі – це форма зберігання інформації у свідомості. Цей термін був уведений в психолінгвістичну науку Дж. Локком як позначення неусвідомлених і безконтрольних думок. Дослідженням асоціацій цікавились ще за часів Платона і Аристотеля, послідовники – Р. Декарт, Б. Спіноза, Т. Гоббс. До експериментального етапу вивчення цього питання привели учення А. Бена і Г. Спенсера. Практичну значимість цих ідей втілює В. фон Гумбольдт і Ф. де Соссюр [1, с. 457]. За визначенням О. Селіванової, асоціація – це «динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома й більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами тощо), а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [4, с. 43]. Це неусвідомлений зв'язок певних думок або ідей, які базуються на особистому досвіді індивіда.

Асоціації індивідів на одне й те саме слово-стимул можуть бути різними з багатьох причин: вік, рівень освіти, регіон проживання, емпіричний досвід. Прочитання художньої літератури може змінити художнє забарвлення слів-асоціатів з нейтральним на високе. Також разом із накопиченим лінгвістичним багажем носія мови збільшується і кількість асоціацій, які він може дати на слово-стимул. Отже, з часом асоціації індивіда змінюються як якісно, так і кількісно.

У лінгвістиці існує декілька класифікацій асоціацій: за типом зв'язку, за принципом формальних відношень тощо. Єдиної класифікації асоціацій немає, але спорідненим для усіх класифікацій є виокремлення синтагматичних і прагматичних асоціацій. Синтагматичні асоціації – ті, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу і які виражають предикативні зв'язки. Парадигматичні асоціації – ті, лексеми яких є того ж граматичного класу, що і слово-стимул [5, с. 78].

Для позначення певної кількості пов'язаних між собою асоціатів у науці було запроваджено поняття асоціативного поля, оскільки у мовленнєвому мисленні індивід оперує не словами, а асоціативними полями [1, с. 454]. Асоціативне поле – це сукупність асоціатів, або реакцій на слово-стимул. Асоціативне поле включає ядро (найчастіші реакції), ближню периферію і далеку периферію. Периферію становлять найменш частотні асоціації. Найбільш частотні асоціації також мають

назву асоціативної норми і з урахуванням їх створюються словники.

З часу проведення Френсісом Гальтоном першого асоціативного експерименту було удосконалено і розроблено відносно загальну процедуру проведення експерименту. Однак залежно від цілей дослідження, умов, піддослідних методика може змінюватись. Асоціативний експеримент може проводитися в усній та письмовій формах. Процедура проведення асоціативного експерименту відбувається таким чином: заздалегідь готується бланк з біографічними даними респондента та список стимулів. При цьому від респондента очікується: сконцентрувати увагу на експерименті, підготуватися до сприйняття стимулу; сприйняти стимул; усвідомити, які реакції та думки у нього виникли у відповідь на стимул; сформулювати відповідь (у разі письмового експерименту записати або надрукувати його в анкету).

Виділяють три види асоціативного експерименту залежно від наявності або відсутності різного виду обмежень:

1. Вільний асоціативний експеримент. Піддослідному не ставиться жодних обмежень на реакції – ні за часом, ні за формою та семантикою асоціатів. Вже згаданий вище Ф. Гальтон був першим, хто провів цей експеримент.

2. Спрямований асоціативний експеримент. Піддослідному пропонується давати асоціації певного граматичного чи семантичного класу, наприклад, підібрати прикметник до іменника. Таким чином змінюється розумовий процес випробуваного під час пошуку слів.

3. Ланцюговий асоціативний експеримент передбачає кілька асоціативних реакцій на стимул через певний проміжок часу [1, с. 458].

Відкритим залишається питання формування списку слів-стимулів, їхня кількість та кількість респондентів, урахування їхніх соціометричних даних, щоб асоціативний експеримент був неупередженим та валідним. Ще одним недоліком асоціативного експерименту вважається відображення у ньому актуальних лише на момент проведення експерименту асоціатів. Як наслідок, асоціативний експеримент здатний репрезентувати тільки певний етап мовного розвитку, релевантний для носіїв певного територіального мовного різновиду, і не може бути позбавлений екстралінгвальних факторів впливу [6].

Як зазначалося вище, індивід сприймає цей світ не лише у вигляді свого емпіричного досвіду, а й переймає світогляд нації, до якої він належить. Отже, у його свідомості формується певний культурний стереотип, образ фрагмента світу, що оточує представників нації. Через це культура не може бути абстрактною, вона завжди національна. Такі культурні стереотипи засвоюються у процесі соціалізації, дослідити які дозволяє асоціативний експеримент.

Висновки. 1. Доцільно використовувати асоціативний експеримент під час дослідження лінгвокогнітивних концептів, оскільки при дослідженні концептів повинно враховувати мовні стереотипи, особливості національного менталітету, що виявляється за допомогою такого

психолінгвістичного методу, як асоціативний експеримент. Отже, мета асоціативного експерименту – дослідити ментальний лексикон носіїв мови, внутрішній ментальний світ людини; сконструювати мережі асоціацій у свідомості індивіда та національної свідомості.

2. За ланцюгом слово-стимул – реакція можна визначити організацію концепту у свідомості індивіда, узагальнити дані респондентів і вибудувати образ загального мовця, зробити висновок щодо місця концепту у національному менталітеті, порівняти отримані дані з теоретико-лінгвістичним дослідженням концепту.

3. Процедура проведення дослідження, що відбувається з допомогою статистично оброблених результатів масового експерименту на вільні вербальні асоціації,

коли інтерпретуються зміст і форми реакції на слово-стимул, потребує вдосконалення з метою подолання таких недоліків експерименту, як формування списку слів-стимулів, їхня кількість та кількість респондентів, урахування їхніх соціометричних даних, щоб асоціативний експеримент був неупередженим та валідним; відображення актуальних лише на момент проведення експерименту асоціацій, і як наслідок, репрезентація тільки певного етапу мовного розвитку носіїв певного територіального мовного різновиду.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в практичному застосуванні асоціативного експерименту під час дослідження лінгвокогнітивного концепту DEATH в сучасному англomовному дискурсі.

Література:

1. Ткаченко Г.В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII, частина 3. С. 454–460.
2. Храбан Т. Використання асоціативного експерименту як одного з основних методів психолінгвістики в дослідженні інтернет-комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. Вип. 30. С. 163–175.
3. Близнюк К. Асоціативні експерименти: валідність і лінгвістична інформація. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених «МОВНИЙ ПРОСТІР СЛІВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ»*. Київ, 2019. С. 37–40.
4. Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
5. Єфимчук Г. Асоціативний експеримент у дослідженні соціолінгвальних особливостей концепту ARROGANCE. *Актуальні питання іноземної філології. Науковий журнал*. 2018. № 8. С. 76–81.
6. Білик К.А. До питання лінгвістичного визначення терміна «асоціація». *Мовні і концептуальні картини світу*. 2019. Випуск 65(1). С. 26–35.

References:

1. Tkachenko H. V. (2010). Asotsiatyvnyi eksperyment yak zasib piznannia onimiv v kohnityvni onomastytsi [Associative experiment as a means of onym investigation in onomasiology]. *Aktualni problemy slovianskoi filologii*. Vyp. XXIII, chastyna 3. pp. 454–460. [in Ukrainian]
2. Khraban T. (2016). Vykorystannia asotsiatyvnoho eksperymentu yak odnogo z osnovnykh metodiv psykholinhvistyky v doslidzhenni internet-komunikatsii [The use of an associative experiment as one of the main methods of psycholinguistics in the study of Internet communication]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna..Vyp. 30*. pp. 163–175. [in Ukrainian]
3. Blyzniuk K. (2019) Asotsiatyvni eksperymenty: validnist i linhvistychna informatsiia [Associative experiment: validity and linguistic information]. *Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia»: materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh «MOVNYI PROSTIR SLOVIANSKOHO SVITU»*, Kyiv. pp. 37–40. [in Ukrainian]
4. Selivanova O. (2006) *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Contemporary linguistics: a terminology encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian]
5. Yefymchuk H. (2018) Asotsiatyvnyi eksperyment u doslidzhenni sotsiolinhvalnykh osoblyvostei kontseptu ARROGANCE [Associative experiment while researching sociolinguistic peculiarities of the concept ARROGANCE]. *Aktualni pytannia inozemnoi filologii. Naukovyi zhurnal*. № 8. pp. 76–81. [in Ukrainian]
6. Bilyk K. A. (2019) Do pytannia linhvistychnoho vyznachennia termina «asotsiatsiia» [To the question of linguistic term definition of “association”]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vypusk 65 (1). pp. 26–35. [in Ukrainian]